

Staatsmijn
Wilhelmina
en
Terwinselen

Staatsmijn
Wilhelmina
en
Terwinselen

Jo Knobbe

Auteur: Jo Knobbe

© < Jo Knobbe >

Omslagontwerp: Jo Knobbe

Voor de kinderen van Terwinselen.

Vuur de kinger van d'r Sjtaat.

*Voor hen die crepeerden
Voor hen die wegteerden
Voor hen die hun zinnen verloren
Voor hen die tóch op Barbara zwoeren
Voor hen....
Het is voorbij, nooit meer gehoorzaam aan een hogere macht
Het is voorbij Koempel, RUST ZACHT
Het is voorbij....*

J.Knobbe, maart 2018

De eerste tekenen van industrie in het eeuwenoude, arcadisch heidelandschap, waar alleen maar enkele boerderijen getuigden van menselijke activiteit.

Inleiding.

De geschiedenis van Terwinselen is tweeledig: stokoud en piepjong. Bij het aanleggen van de Staatsmijn Wilhelmina zijn veel resten gevonden van de Romeinse beschaving uit de eerste drie eeuwen van onze jaartelling. In Terwinselen, Kaalheide en Kerkrade duiden de vele vondsten op een druk bewoonde Romeinse gemeenschap.

Eeuwenoud is de geschiedenis van de hoeve Terwinselen die voor het eerst verschijnt in 1115 in de “Annales Rodenses”, de kroniek van Kloosterrade over de periode 1104-1157. Aangezien dit de eerste keer is dat iets op schrift gesteld werd, kunnen wij er van uitgaan dat de Hoeve Terwinselen nog veel eerder bestaan heeft.

In de 19^e eeuw bestonden al veel gehuchten, die later de stad Kerkrade zouden vormen zoals de Gracht, Spekholzerheide, Bleijerheide, Chevremont, Vink, Holz, Nulland en Kaalheide.

”Terwinselen” is de naam van een boerderij, te midden van heidegrond zo ver men kon zien, met hier en daar enkele bomen, zelden een huis. In het zuiden wordt de heidegrond gedeeld door de steenweg van Heerlen naar Kerkrade, de latere zuidgrens van Terwinselen. Vóór deze grens ligt een klein gehucht : OnderSpeckholtz. Hier liggen verspreid 40 woningen, vaak leunend gebouwd tegen een grote boerenhof: boerderij Firenschat, hoeve de Öhren en hoeve Doverau. Iets verderop ligt de hoeve Spekholzerhof. Dit gehucht vormt de eerste bebouwing van, het later genoemde, Terwinselen.

In 1902 koopt de Nederlandse Staat, na een proefboring van 210 meter diepte, in december van dat jaar de benodigde hectaren grond van de eigenaar van hoeve Terwinselen. Begin 1903 wordt begonnen met de aanleg van twee schachten op mijnveld B, de Staatsmijn Wilhelmina, op zoek naar het zwarte goud. Het nieuwe volk van Limburg: de mijnwerkers, worden uit het hele land gerecruteerd en met mooie beloftes naar het zuiden gelokt. Huizen worden in een ijtempo uit de grond gestampt voor de mijnwerkers en hun gezin.

”Terwinselen” wordt het nieuwe dorp genoemd, naar de eeuwenoude boerderij die weldra de hoge steenberg van de Staatsmijn Wilhelmina in haar achtertuin krijgt. Deze mooie, serene streek krijgt al snel haar harde, industriële naam: de Oostelijke Mijnstreek, waar veel mijnwerkers die hun geluk beproefden en hun

gezin een betere toekomst wilden geven niet meer levend bovengronds zullen komen.

Veel mensen, van en uit Terwinselen, koesteren de nostalgie, zoals Wim Sonneveld het ooit zo mooi verwoordde in het lied “Het Dorp”:

*“En langs het tuinpad van mijn vader
zag ik de hoge bomen staan.
Ik was een kind en wist niet beter,
dat het nooit voorbij zou gaan.”*

Verhalen en feiten over Terwinselen staan vaak alleen nog opgeslagen in de geheugens van oude inwoners en verspreidt over het internet.

Ik vond het nodig om deze verhalen en feiten te bundelen tot een boek, voordat alles verloren is. Veel, vooral nieuwe, inwoners van Terwinselen weten niet eens meer waar de Staatsmijn Wilhelmina gelegen heeft.

In 2017 publiceerde ik het boek “Terwinselen: van Hoeve naar Dorp”.

Na jaren research dacht ik alles over het ontstaan van Terwinselen te weten.

Al schrijvende kwamen echter nieuwe vragen naar boven: Waarom zijn die mensen uit het Noorden gekomen om deze slavenarbeid te verrichten? Waar woonden deze mensen? Waarom was het verloop onder de bevolking zo groot? Deze en andere vragen borrelden naar het oppervlak en lieten mij niet los en ik kocht allerlei boeken over de mijnindustrie. Met een beetje geluk kon ik de hand leggen op enkele wetenschappelijke boeken waardoor veel van mijn vragen beantwoord werden. Ook vind ik dat de geschiedenis van het ontstaan van de Staatsmijn Wilhelmina onlosmakelijk met Terwinselen is verbonden en moet worden verteld.

Terwinselen, d'r Sjaat, is Staatsmijn Wilhelmina.

De moeder is gestorven, het kind leeft voort.

Tientallen keren nam ik foto's in de hand en zag niet welke belangrijke informatie hierop stond.

Mede met de hulp van veel mensen van Terwinselen, vooral de ouderen, waarmee ik praktisch dagelijks op de Facebook site “Terwinselen. D'r Sjaat” foto's plaatste en hierop gefundeerd commentaar kreeg kon ik menig los eindje aan elkaar knopen.

Het kerkarchief van de katholieke parochie van Terwinselen en duizenden krantenartikelen uit het verleden resulteerden, samen met de vele boeken die ik

geraadpleegd en bestudeerd heb, in een, nagenoeg, compleet verhaal over de geschiedenis van Terwinselen, dochter van Staatsmijn Wilhelmina. Het verhaal over het ontstaan van Staatsmijn Wilhelmina kon ik halen uit de jaarverslagen van de Staatsmijnen, waar alles secuur werd opgetekend tot 1950.

Geen stad, geen dorp, geen nieuwe industrie kan geschiedenis schrijven zonder de mensen die er wonen en werken. De achtergronden, de ellende, het verzet van deze “eerste” mensen van Terwinselen maken van dit boek een tijdcapsule die begint in 1902: de aankoop van land door de Nederlandse Staat voor het boren naar het zwarte goud.

Geniet van het ontstaan van Staatsmijn Wilhelmina en jouw dorp:

TERWINSELEN of..... zoals het al meer dan een eeuw liefdevol genoemd wordt:

D’R SJTAAT

De schrijver/samensteller van dit boek: Jo Knobbe.

Lente 2018.

De Staatsmijn Wilhelmina. Goed te zien is dat het dorp Terwinselen tegen de mijn is gebouwd, alleen maar gescheiden door de mijnmuur.

Deze straten met de mijnwerkerswoningen zijn tussen 1905 en 1919 gebouwd:

Van links naar rechts: Heistraat, Tuinstraat, Winselerstraat, Schaesbergerstraat, Vredeshofje, Vloedgraafstraat, Dwarsstraat en Staatsmijnstraat. De Rukkerweg, Parallelstraat en de Tunnelweg staan niet op de foto. Dit zijn de eerste straten (tot 1919) van Terwinselen.

Op de achtergrond de steenberg. Midden rechts de tuin van Hoeve Terwinselen.

Hoeve Terwinselen en OnderSpeckholtz

Eer men in 1902 met de exploitatie van de eerste staatsmijn Wilhelmina begon, was er weinig of niets bekend over de oudste geschiedenis van Terwinselen. Waar de grond zo vruchtbaar is, kon men aannemen, dat ze ten tijde van de Romeinse overheersing, in de eerste drie eeuwen van onze christelijke tijdrekening wel bewoning zal gekend hebben.

Bewijzen hiervoor bestonden toen nog niet. Nu weten wij met zekerheid, dat dit zo geweest is. Jammer genoeg heeft zich bij de eerste aanleg van de mijn Wilhelmina niemand om de oudheidkunde geïnteresseerd. Waarschijnlijk zijn bij het graven van funderingen voor de gebouwen Romeinse scherven voor de dag gekomen. Een oude landbouwer kon zich nog herinneren, hoe in zijn jeugd, toen er dieper geploegd werd, ongeveer ter plaatse waar zich nu de steenberg bevind, een hele partij bouwstenen aan de oppervlakte kwamen.

Toen in 1919 ten zuiden van de mijn het spoorwegemplacement werd aangelegd, konden verschillende graven blootgelegd worden. Een ervan bevatte geen Romeinse urnen, maar inheems aardewerk van zeer grof en broos materiaal. Rondom dit graf lag een rand van kiezelstenen, ter dikte van een vuist. Merkwaardig was een meterhoge, vierkante kolom van nog pikzwarte houtas, terwijl in de nabijheid een massa bewerkte splinters van vuursteen lag. In zijn spaarzame vrije tijd was Pastoor Spierts, bouwpastoor van Terwinselen, een gepassioneerd oudheidkundige en hij ontdekte naast de veldweg die naar Hoeve Overste Hof leidde enkele Romeinse scherven. Dit resulteerde in het blootleggen van een Romeinse villa die daar gelegen had. Hier werd in de kelder ook steenkool gevonden, een bewijs dat de Romeinen hun villa's warm stookten met Limburgse steenkool. Er waren twee typen Romeinse villa's: Villa Urbana, wat luxueuze, vrijstaande woningen waren en Villa Rustica wat de naam was voor een Hereboerderij. (De villa welke op Kaalheide gevonden is, is van het type Rustica.)

Toen voor de oorlog langs dezelfde veldweg ter lengte van 500 meter, een opslagplaats voor kolen werd ingericht, kwam op 100 meter ten westen van de villa bij Overste Hof een hutkom tevoorschijn, iets later een tweede. Bij de ene lag een zware keisteen en een partij gewone kiezel en in de hut fragmenten van inheems aardewerk en beenresten van gevogelte.

Een komhut of hutkom was een half ingegraven rechthoekig gebouwtje. Het had geen bovengrondse wanden en de spitse dakconstructie rustte gedeeltelijk op het maaiveld. De afmetingen van een hutkom waren meestal twee bij drie meter, maar ook grotere exemplaren zijn gevonden. De bodem lag enige tientallen centimeters tot meer dan een meter lager dan het maaiveld. Planken of vlechtwerk rondom verhinderden dat de wanden van de ingegraven kuil konden instorten. Komhutten hebben gefunctioneerd als ambachtsschuurtje, meestal op een boerenerf. Er zijn hutkommen gevonden die gebruikt werden voor weven, houtbewerking, metaalbewerking of het bewerken van botten.

Aan de westzijde van de nieuwe kolenopslagplaats werden weer een aantal hutkommen ontdekt met uitsluitend Romeins aardewerk. Ook werden verschillende brandgraven met ijzeren voorwerpen gevonden.

Toen in 1938 op Kloosteranstel een nieuwe boerderij gebouwd werd, werd jammer genoeg te laat ontdekt, dat juist op die plaats een Romeins gebouwencomplex gestaan had. Tekenende van Romeinse beschaving, van de eerste eeuwen werden ook ontdekt bij Kaalheide. Deze plaats heeft waarschijnlijk een militaire betekenis gehad. Deze militairen hadden tot taak om transporten over de heirwegen, heirbanen, van het Romeinse Rijk te beschermen tegen de Germaanse stammen.

Ook bij Spekholzerhof (Driehoek Caumerstraat, Aardaker en Doverau) zijn, omstreeks dezelfde tijd, bij het bouwen van een tribune op het, inmiddels verdwenen, Julianaterrein diverse Romeinse voorwerpen gevonden.

Villa's zijn gevonden bij: Woonwijk Heilust (Romeinenstraat, Kleingraverstraat), Villa bij Rolduc, Villa bij de Holzkuil, in het dal van de Anstelvallei, de villa bij Hoeve Overste Hof en bij de oostzijde van het kasteel van Schaesberg.

In de tweede eeuw bestond hier in het zuiden een bloeiende, Romeinse beschaving. Talloze villa's, Urbana en Rustica, werden bewoond door de veteranen van het leger of andere officiële personen. Naar het schijnt zijn deze mensen in het begin van de derde eeuw weer vertrokken. Aanvallen door de Germaanse stammen dwongen hen weer terug naar het vaderland. Latere bewoners van de streek hebben veel van het bouw materiaal van de Romeinse villa's gebruikt.

Bovenstaand verhaal komt uit het dagboek van pastoor Spierts, door mij van enige uitleg en aanvullingen voorzien. Een foto van een hutkom is bij de krantenartikelen geplaatst.

De eerste keer dat er gewag wordt gemaakt van Ter Wunzelen is in de “Annales Rodenses” (de kroniek van Kloosterrade over de periode 1104-1157).

Dankzij deze bron weten wij dat er in de jaren 1100-1130 in Kerkrade minstens zeven boerderijen hebben gestaan: *Baur-Anstel* (1143), *Crombach* (1107), *Dentgenbach* (1125), *Kalculen* (1113), *Nulland* (1138), *Spekholz* (1108) en *Ter Wunzelen* (1115). Op het grondgebied van de huidige gemeente Kerkrade stonden reeds drie watermolens, waar de boeren tegen betaling hun graan konden laten malen. Dit waren de molens van *Baalsbruggen*, *Baur-Anstel* en *Strijthagen*. Het huis *Heren-Anstel*, de abdij *Kloosterrade* en kasteel *Erenstein* dateren ook uit deze periode.

De hoeve Terwinselen is van oorsprong een vakwerkboerderij die in de loop der eeuwen allerlei veranderingen heeft meegemaakt en uiteindelijk een stenen mantel kreeg.

De benaming van hoeve Terwinselen door de eeuwen heen: Ter Wunzelen (1115,1120), Weenselen, Weinselle, Wenselen, Wensel (1312-1350), Winsele (ca 1375), tzer Weynssele (1474), hoeff zer Weynzellen (1517), die Weyntzell (ca 1520), Wyntzel (1520), zu der Wynselen (1617), Winsel (1671), der

Wintselen (1722), De Wintzel (1771), Wentzeler hoff, Wentzlerhoff, der Wentzelen, Wentzler en uiteindelijk Terwenselerhof (1740-1796).

Een hoeve is een groot stuk land, al of niet voorzien van een huis. Al sinds de 8^e eeuw werd land in leen gegeven aan een leenman. Hij kreeg het land in leen van de landsheer die op dat moment over het land regeerde. Talrijke mensen voelden zich niet voldoende beschermd en zochten daarop steun bij personen die machtig waren zoals koningen, bisschoppen, abten van kloosters en rijke particulieren. Deze verhouding droeg aanvankelijk geen militair karakter. Pas onder Keizer Karel de Grote (748-814) moesten de vazallen (Leenman) onder hun heer dienen.

Leenmannen behoorden tot de hoge adel en geestelijkheid zoals markgraven, graven, hertogen of bisschoppen. Het leengoed was een beloning voor bewezen diensten en met de opbrengst van het land was de leenman in staat de koning (leenheer) te dienen “met paard en harnas”. Onder harnas werd vroeger verstaan: lange lansen, hellebaarden, lange degens, grote messen en bogen. De leenman was vrij in het onderverhuren van stukken land aan pachtboeren.

In een oorlog moest iedere vrije onderdaan zijn leenheer dienen en zijn eigen uitrusting betalen. Door de talrijke oorlogen bracht dit velen tot armoede. Zij stonden dan hun grond af aan een heer, waarna ze als pachters op hun vroegere bezit bleven werken. Vaak werden zij zelfs horigen. Zo kreeg een aanzienlijk heer, naast zijn lijfeigenen vaak veel horige pachters in bezit. De horige pachters (de Laten) werden door hem onderhouden en bewapend. Horigen of Laten behoorden tot een stand die tussen de vrijen en de slaven in lag. De Laat was bevoegd tot gebruik van het Laatgoed.

De hoeve Terwinselen bestond uit Leen- en Laatgoed van de landsheer en uit het Leen Klein-Winselen van de abdij Kloosterrade. Kloosterrade vergaarde een groot landgoed door schenkingen van de adel.

In een register van 1312-1350 staat vermeldt dat Jonkvrouwe Beatrix van Austele 12 bunder min 1 morgen land verkocht aan Henricus Crikart. Dat leengoed was gelegen nabij “Weenselen” (Terwinselen). Henricus Crikart was ook leenman van 3 mansi bij “Denkembach” (Dentgenbach). Een bunder is één hectare. Een morgen is ongeveer 800 m². En een mansus is 10 hectare groot.

Hoeve Dentgenbach. rechts op de achtergrond Staatsmijn Wilhelmina.

Ridder Adam van Ederensteyn (Erenstein) had in 1363 “een Hove” land te “Wensel” (Terwinselen) in leen. Adam sr. werd opgevolgd door Adam van Ederensteyn junior als leenman van het “goed in den dorpe van Weinselle”. Dit betekent: het goed gelegen binnen het goed van Terwinselen. Het was, samen met zijn goed in “Denkenbach” 330 morgen groot. Hier is sprake van twee goederen te Terwinselen. Met het ene is een Leengoed bedoeld, met het andere een Laatgoed. Aan de hoeve “Wyntzel” was verbonden een dienst aan de heer met paard en harnas. En bij ontvangst was een goudstuk verschuldigd. (Een morgen, ook wel morgenlands genoemd is een oude Europese oppervlaktemaat. Met een morgen wordt een gebied aangeduid dat in een ochtend kon worden geploegd. Een morgen is meestal iets minder dan een hectare groot. De precieze grootte is echter streekgebonden).

Voor het Laatgoed “tzer Weynsselen” moest jonkheer Heynrich van Gronsselt in 1474 betalen de jaarlijkse cijns van 8 malder koren, 3 sumber haver en 2 mark. (Een malder is ongeveer 150 liter. Met sumber wordt een vat bedoeld).

Heynrich werd opgevolgd door heer Werner van Gronsselt.

Omstreeks 1512 wordt jonkheer Geirhart van Anstenraide vermeld als leenman van “die Weyntzell” en van “Denchenbach”.

In 1517 moest jonkheer Arnolt van Anstenraide cijns betalen voor zijn hoefgoed dat tot de hoeve “zer Weyntzellen” behoorde. De jaarcijns was toen

gereduceerd tot 8 malder koren, 2 sument haver en 2 mark. Arnolt werd omstreeks 1520 genoemd als leenman van de hoeve “Dentgenberch”, “Over-Dentgenberch” en “Wyntzel”. Aan deze leenhoeves was verboden een dienst aan de heer met paard en harnas. En bij ontvangst een goudstuk.

In 1617 moest jonkheer Werner van Austenroede voor zijn hoeve “zo der Wynselen” eenzelfde jaarcijns betalen als jonkheer Arnolt in 1517 had moeten geven.

Op 8 april 1658 liet Arnold Wolffgang, graaf van Huyn en Geleen, vrijheer van Wachtendonck, Broekhuysen, Oevermeisendorp, kamerheer en raad van zijne Keizerlijke Majesteit, de hoeve ter Winselen verheffen (land in leen geven).

Omstreeks 1720 wordt vermeld dat hoeve Terwinselen toebehoorde aan de prinses van Dietrich-Stein van Salms. Als pachter wordt in 1718 Joannes Scheren genoemd.

Van 1740-1743 wordt als pachter vermeld H. Quaedflieg, weduwnaar van Catharina Creutzen. Van 1740-1743 wordt eveneens H. Quaedflieg als pachter genoemd, dan gehuwd met M.E. Cloots. Van 1760-1784 wordt de weduwe Quaedflieg-Cloots als pachtster genoemd.

In 1796 is Joannes Quaedflieg, gehuwd met M.E. Wiedershoven de nieuwe pachter.

Hierna wordt het geslacht Savelberg genoemd als bewoners van de Hoeve Terwinselen.

Pastoor Schmits uit Gulick, die van 1744 tot 1777 pastoor van Kerkrade was, noteerde voor de Hoeves Dentgenbach en Wentzelerhof 38 personen tijdens zijn huisbezoek. In totaal telde pastoor Schmits 2375 personen in de parochie Kerckrode waaronder, de gemeente Kerkrade, Speckholzerheide, Unterst Speckholz, Speckholzerhof en de gehuchten Horbach, Heck, Gass, Pesch en Groot- en Middel Kohlberg, vielen. (Deze 6 gehuchten zijn na 1815 van Kerkrade afgepakt en bij Duitsland gevoegd.)

In 1902 koopt de Staat de Nederlanden 15 ½ hectare grond van de eigenaar van deze landerijen: Louis Graaf de Marchant et d’Ansembourg.

Op 19 mei 1919 koopt de parochie Terwinselen van dezelfde Graaf een terrein groot: 15 ha, 42 aren en 90 centiaren voor de som van 92.574 gulden. Hier kwamen nog 3.500 gulden schrijfkosten bij.

Op 13 september 1919 koopt Joseph Keybets de kapitale boerderij Hof Terwinselen met de omliggende resterende grond van Louis Graaf de Marchant et d'Ansembourg. Joseph Keybets was de eerste kerkmeester en nam plaats in het kerkbestuur van de parochie Terwinselen.

In de lijst van parochianen schreef Pastoor Spierts in 1919 na een huisbezoek aan zijn familie, het echtpaar Keybets-Spierts van Hoeve Terwinselen: 7 kinderen en 6 dienstboden.

De tegenwoordige buurt Terwinselen heette vroeger **Onderspeckholtz** of **Unterst Speckholtz**.

Van 1740-1744 worden er in totaal 23-28 huizen vermeld. Zij was onderverdeeld in meerdere groepjes.

In gen Schmidt was één huis. Het lag aan de Eurenderstraat.

De hoeve **in gene Bau** stond iets verder, op de hoek Schaesbergerstraat-Firenschatstraat.

De buurtschap **op gene Mörder** bestond uit 3 huizen. Zij lagen in de noordelijke hoek gevormd door Caumerstraat-Schaesbergerstraat.

Iets verder westelijk in deze hoek lagen nog 9 huizen. Zij werden **in gene Fi(e)renschatz** genoemd. Deze huizengroep is genoemd naar de hoeve **Feirenschatz** die al in 1704 vermeld wordt.

Zuidelijk van de Eurenderstraat, langs de Schaesbergerstraat, lagen 3 huizen. Zij behoorden tot de buurtschap **Unterspeckholtz (Onderspeckholtz)**.

Zes verdere huizen heetten **aen gen Maer**. Zij lagen tussen Oude Maar en Maar.

Door 9-12 huizen werd **aen gen Heyd (an der heydt)** gevormd.

Deze woninggroep lag westelijk van de Oude Maar en Maar.

De twee hoeven **Üren** en **Doverau** lagen ten zuiden van de Caumerstraat, ten westen van de Oude Maar. De hoeve Üren wordt in 1706 voor het eerst vermeld. De schrijfwijze is dan **Öhren**. De naam **Doverau** komt pas voor in 1764.

Terwinselen: In 1740- 23 huizen, 1743- 28 huizen, 1760- 32 huizen, 1768- 33 huizen, 1778- 38 huizen, 1783- 38 huizen en in 1796- 40 huizen.

Uit: Agrarisch Kerkrade. Schrijver: N.Moonen

Op dit kaartje uit 1927 staat het gehucht OnderSpekholz, de eerste, eeuwenoude bebouwing van Terwinselen. De Oude Maar is inmiddels verdwenen evenals hoeve Firenschat. Beiden hebben plaats gemaakt voor het bejaardenhuis Firenschat en Smidshof (Oude Maar). Tegenover hoeve Firenschat lag nog een boerenhof. In de huidige Eurenderstraat ligt nog een boerenhof en tussen de Caumerstraat en de Steenweg ligt nog enige bebouwing van het gehucht OnderSpeckholtz.

De Boerenbond aan het begin van de Caumerstraat. Rechts (niet in beeld) ligt de Schaesbergerstraat. Rechts achter de boerenbond begon de Oude Maar.

Rechts is de boerenbond van bovenstaande foto, links met het bordje Caumerstraat, de houthandel. De straat die hier naar boven gaat en voor de halfronde poort naar links draait is de Oude Maar.

Hier kijken wij even terug: Rechts naast de paal het begin van de Oude Maar (vorige foto). Links de halfronde poort. De straat op de voorgrond is de Oude Maar.

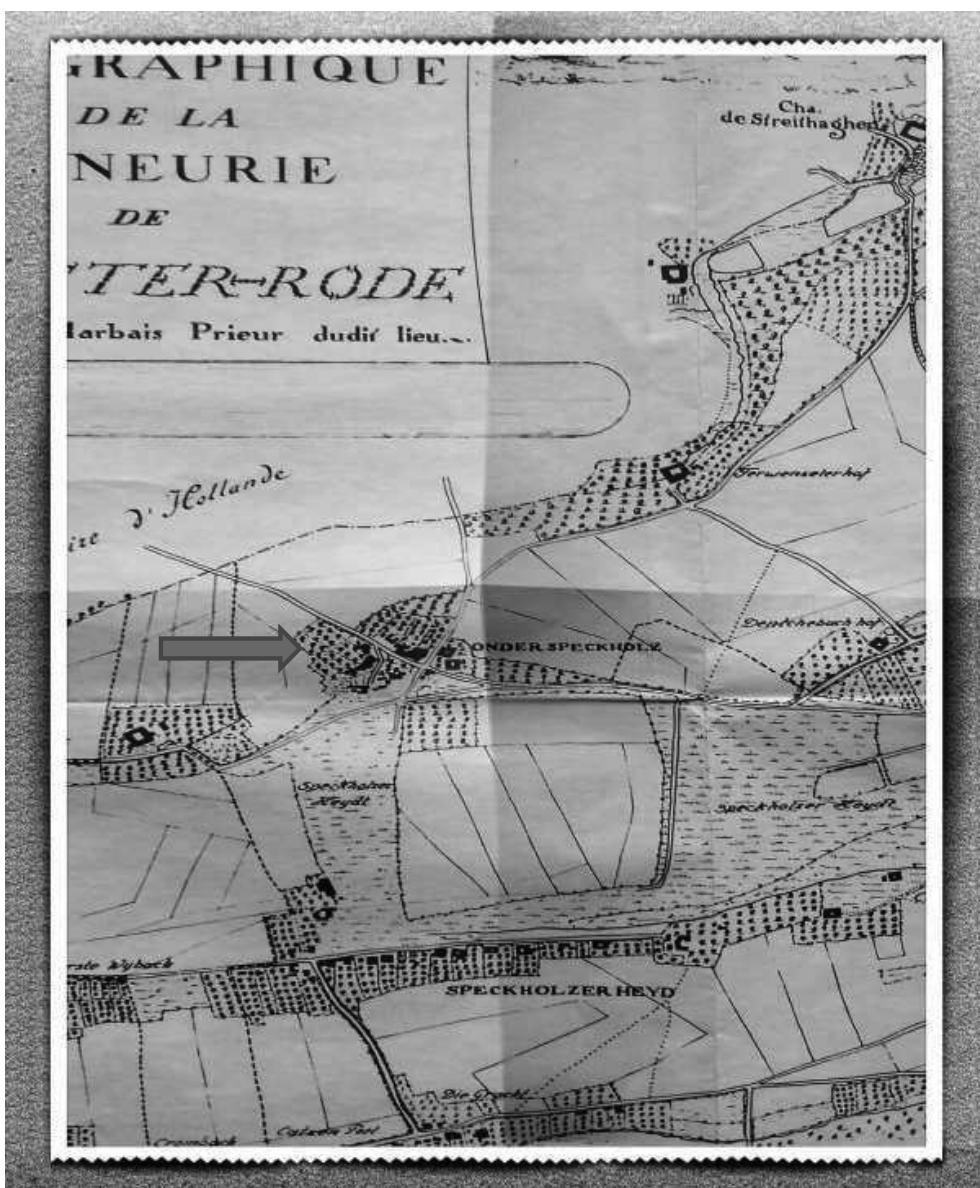
Hier draaien wij ons om en zien de Oude Maar omhoog lopen.

Nog enkele indrukken van de bebouwing van de Oude Maar. Deze hele straat met Boerenbond en Houthandel is afgebroken en heeft plaats gemaakt voor het huidige Smidshof. (foto's Annemie Van Huet en Hans Ederveen). Veel huizen zijn afgebroken vanwege mijnschade, het graven van de mijngangen veroorzaakte verzakkingen.

*Hoeve de Öhren (de Euren) met het echtpaar Savelsbergh aan de hoek
Schaesbergerstraat / Eurenderstraat. Deze hoeve bestaat nog. (foto: Jan Pelzer)*

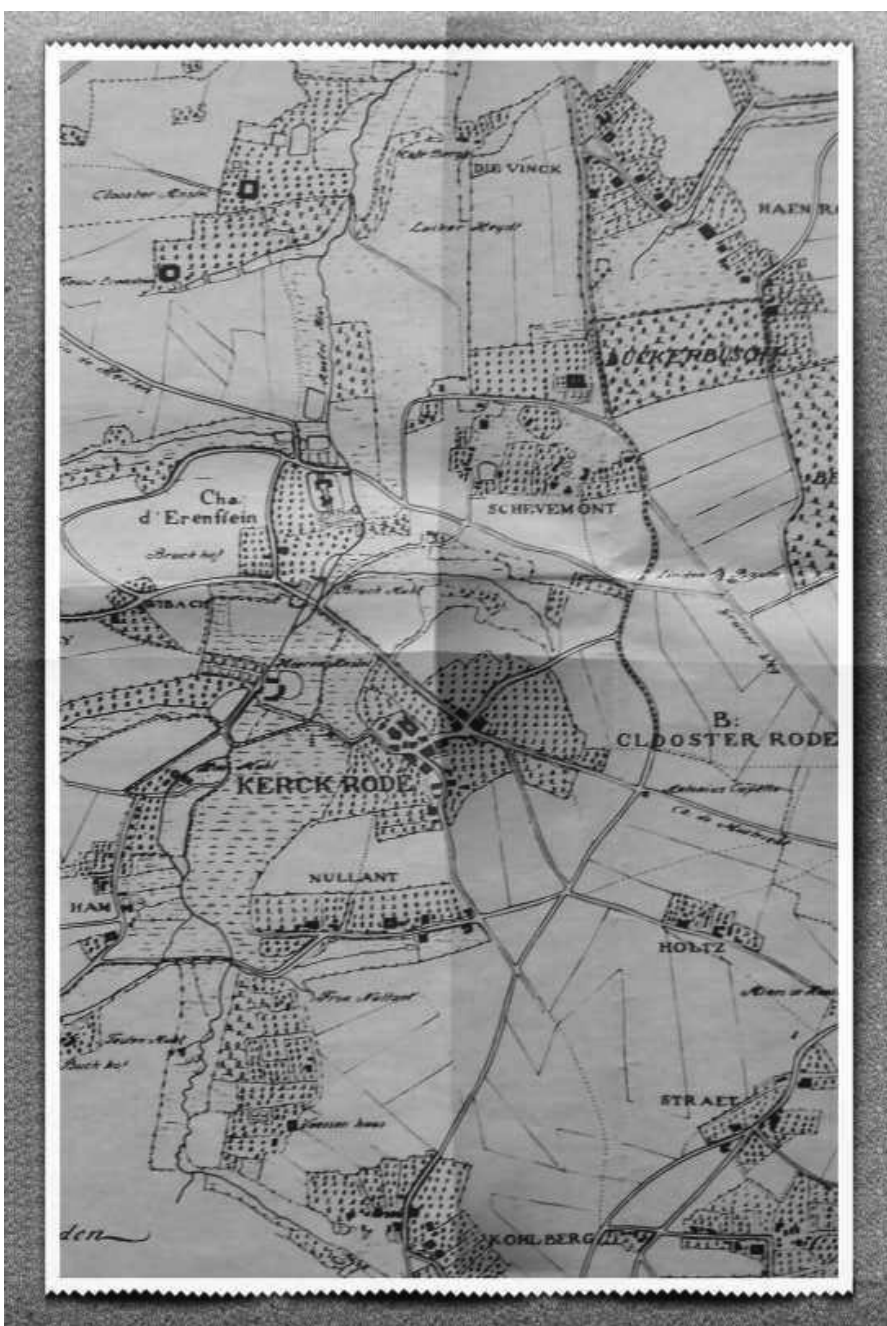
Dit detail uit de kaart: “Carte topographique de la Seigneurie de Clooster-Rode” toont de beschreven hoeven en woningen uit bovenstaand verhaal. De kaart is uit 1771 van de Franse cartograaf Lambert de Ruvignij. Duidelijk te zien is de huidige Schaesbergerstraat met hoeve Firenschat (rechts naast de ➡) en de Terwenselerhof. Recht tegenover de Terwenselerhof de Hoeve Dentgenbach. Dit is de enige bebouwing van het toekomstige Terwinselen. (Archief: Andreas Knobbe)

*De Schaesbergerstraat te Terwinselen (1930) ongeveer ter hoogte van het tegenwoordige bejaardentehuis Fireschat, dat genoemd is naar de inmiddels verdwenen boerenhoeve Fireschat, links op de foto. Vóór hoeve Fireschat de oude smederij. Het pand uiterst rechts werd reeds vóór 1940 afgebroken en de witte hoeve ernaast viel rond 1968 ten prooi aan de slopershamer. De foto laat duidelijk het landelijk karakter van Terwinselen zien. In het midden zijn de schoorstenen van Staatsmijn Wilhelmina zichtbaar.
(Uit: Ach lieve tijd. Waanders Uitgevers)*

Boerderij Fireschat (Schaesbergerstraat). Links naast de boerderij de werkplaats van de smid. Iets verder als de smid gaat men naar rechts de Caumerstraat in, met aan het begin het gebouw van de Boerenbond.

In het bovenstaande detail van de kaart “Carte Topographique de la Seigneurie de Clooster-ode” uit 1771 is te zien dat er in Kerckrode (Kerckrade) ook nog maar weinig bebouwing was. (Archief: Andreas Knobbe)

De wegen in Terwinselen van die tijd waren eenvoudige door karrensporen veroorzaakte uitslijtingen in het landschap. Meestal niet breder als een- of twee karren. De boerderijen waren onderling verbonden met deze veldwegen. Op de kaart van 1771 zijn de wegen duidelijk gemarkeerd. Van Hoeve Terwinselen liep een veldweg naar Hoeve Dentgenbach. Een tweede weg loopt van Hoeve Terwinselen naar Onderspeckholz en richting kasteel Strijthagen. Via de veldweg naar Hoeve Dentgenbach werd het kasteel van Erenstein bereikt. Deze veldweg liep verder naar Kerckrode (Kerkrade) om vandaaruit Cloosterrode (Kloosterrade) en het kasteel van Ville De Rolduc (Herzogenrath) te kunnen bevoorraden met landbouwgoederen.

Vanuit Kaat-Hey (Kaalheide) liep een lange weg over Onderspeckholz naar richting Heerlen: De Schaesbergerstraat, Heistraat en Kerkraderweg.

In Spekholzerheide waren maar tien woningen gebouwd aan de, latere, Industriestraat. Het gebied tussen Onderspeckholz en deze tien woningen was grotendeels heidegrond met een gedeelte, door de boeren, bewerkt land.

Abt Peter Joseph Chaineux van Kloosterrade richtte op 25 januari 1783 een verzoekschrift tot de regering van de Oostenrijkse Nederlanden in Brussel, waarin hij keizer Joseph II verzocht om toestemming voor de aanleg van twee kasseiwegen op kosten van de abdij. Het kolenvervoer stremde als het geregend had op de lemen wegen. Vier maanden later kreeg de abdij toestemming en, om de kosten van de wegeaanleg enigermate te dekken, verkreeg zij ook het recht om tol te heffen. Deze steenwegen waren, van Kerkrade naar Heerlen: de Heerlenersteenweg, Kaalheidersteenweg en Kerkradersteenweg.

Het zou nog héél lang duren voordat de wegen in en om het toekomstige dorp Terwinselen geplaveid zouden worden.

Op deze kaart van 1919 zijn de eerste straten met bebouwing van Terwinselen te zien. Deze woningen zijn allen gebouwd in opdracht van en door Staatsmijn Wilhelmina. De katholieke kerk heeft ook land verworven en heeft een begin gemaakt met de lagere school

- 1
- 2 **Boerenhoeve Fireschat, oude Maar, op gene Mörder, a gene Bau**
- 3 **Rukkerweg pas aan één kant bebouwd, Protestantse Wilhelminaschool.**
- 4 **Gebouwen Staatsmijn Wilhelmina**
- 6 **Boerenhoeve Terwinselen.**
- 7 **Boerenhoeve Dentgenbach**
- 8 **Dorp Terwinselen.**

“A gen Barriëer” is de oude plaatselijke benaming voor het kruispunt Onderspekholtz. In vroeger tijden was hier een grens (barrière) waar tol betaald moest worden voor het gebruik van de Steenwegen. Tussen de twee op de voorgrond liggende gebouwen, rechts, gaat men richting Terwinselen over de Schaesbergerstraat. Gedurende de periode 13 augustus 1925 / 14 mei 1950 zorgde de LTM Tram voor verbinding tussen Kerkrade (Holz) en Heerlen v.v. Deze foto werd gemaakt in 1930. Deze tramlijn zou eerst over Terwinselen naar Kerkrade lopen omdat Molenberg en Terwinselen dichter bevolkt waren. Uiteindelijk heeft de LTM (Limburgsche Tramweg Maatschappij) er voor gekozen om de tramlijn via Heerlerbaan, Valkenhoeze, Steenwegen naar Kerkrade te laten rijden. Duidelijk te zien zijn de kasseien, gelegd in 1785.

(Foto: Kerkarchief)

Op de kaart van 1919 is dit kruispunt onderaan in het midden.

5

Staatsmijn Wilhelmina

Het delven naar steenkool, waaraan de dorpen en steden in de oostelijke mijnstreek hun bestaan danken, kent een zeer rijke geschiedenis. Eeuwen geleden, nog voor de stichting van de abdij Kloosterrade in 1104, werd al steenkool gedolven in het dal bij het riviertje de Worms door de eenzame pionier. Deze kolen lagen nagenoeg aan de oppervlakte zodat er in dagbouw gedolven werd. Bewezen is dat de Romeinse villa's (Herenboerderijen) in de omstreken al gestookt werden met kolen uit de Wormsvallei.

Vóór de Romeinen gebruikten de Suniërs kolen voor het smelten van erts. De Suniërs waren een Germaanse stam die de Zuid-Limburgers de taal hebben bezorgd die zij nu nog spreken.

De *abdij van Rode of Kloosterrade*, gesticht in 1104 door Ailbertus van Antoing op het land van graaf Adelbert van Saffenberg, speelde een belangrijke rol bij de ontginning van dit gebied en bij de vroegste industriële steenkoolwinning. Voor de bezetting door Napoleon had de abdij van Kloosterrade in het gebied een aantal mijnen in bedrijf : de Roeaderveltgen, Jagtveld, Holtzekoul, Heggen, Claire Marie, Buschweide en Capley.

In 1794 werd het gebied door de Fransen bezet en de abdijsmijnen werden geconfisqueerd. Slecht onderhoud en roofbouw deden de mijnen in enkele jaren ten onder gaan. De monniken uit de abdij moesten vertrekken en de naam Kloosterrade werd gewijzigd in Rode-le-Duc (Hertogenrade) wat al snel in de volksmond Rolduc werd.

Op het vroegere gebied van de abdij legden de Fransen nieuwe mijnen aan zoals Schacht Bure no1 en 2 en schacht Napoleon, die na het vertrek van de Fransen opgingen in de Domaniale mijn, nu weer eigendom van de Nederlandse Staat. Na de val van Napoleon werd tijdens het congres van Wenen in 1815 de huidige landsgrenzen bepaald. Echter, de Hollanders zaten een beetje in de maag met dat “wormvormig aanhangsel”. Dat was wederzijds want de Limburgers voelden niets voor de Hollanders mede omdat er hoge belastingen geheven werden. Zij waren liever bij België of Duitsland gevoegd. Het Hertogdom Limburg werd een beetje heen en weer geslingerd tussen België, Duitsland en Nederland. Limburg sloot zich aan bij de Duitse Bond. Door het traktaat van Londen werd Limburg uiteindelijk in 1867 definitief aan Nederland toegewezen.

Van 1830-1839, tijdens de Belgische kwestie, was het mijnencomplex van de Belgische Staat. Aangezien de Nederlandse Staat weinig interesse had in de mijnindustrie werd de Domaniaal hierna verpacht aan de Aken-Maastrichtse-Spoorwegmaatschappij.

De meeste concessies waren in handen van buitenlandse ondernemers omdat geen enkele Nederlandse ondernemer geld wilde investeren in het mijnbedrijf. Aan het einde van de negentiende eeuw werd hier tegen geageerd door Ir. Lely, minister van Waterstaat en Dr. Nolens, parlementslid.

Dr. Nolens betoogde in het parlement: “Een land, dat zijn natuurlijke bronnen niet weet te gebruiken, bewijst dat het deze niet waard is.”

Zij wilden de winsten in Nederland houden en hebben uiteindelijk, na jaren van tegenwerking, bereikt dat de Staatsmijnen opgericht werden. Het eerste veld waarop de Nederlandse Staat aan de slag ging was de oude concessie “B”.

De leiding van de toekomstige mijn werd toevertrouwd aan de grondlegger van de Hoogovens, J. Wenckenbach. Deze oud genieofficier en oud-spoorwegman was zo verstandig om het graven van de eerste schacht aan de Duitsers over te laten.

In 1902 werd een laatste proefboring op 210 meter diepte uitgevoerd en in december 1902 werd 15 1/2 hectare grond gekocht. In 1903 werd begonnen met de aanleg van Staatsmijn B, zoals de Wilhelmina in de beginfase werd aangeduid, door de Duitse firma Gebhard en Koenig te Nordhausen (Duitsland). Op contractbasis moesten zij twee schachten afdiepen tot ongeveer 20 meter in het kolengesteente.

De geschiedenis van het graven en bouwen van Staatsmijn Wilhelmina wordt duidelijk gedocumenteerd door het bestuderen van de door de directie van de Staatsmijnen geschreven jaarverslagen, geadresseerd aan de verantwoordelijke minister van de Nederlandse regering.

DE JAARVERSLAGEN VAN DE STAATSMIJNEN.

1902:

Na de benoeming bij Koninklijk Besluit van dhr H.J.E. Wenkebach tot Directeur-Generaal werd de dienst officieel op 1 mei 1902 geopend met Heerlen als standplaats.

Bij de opening van de dienst was het personeel: een waarnemend chef de bureau en een tijdelijke opzichter-tekenaar. Beiden werden in de loop van het jaar in vaste dienst genomen. Verder werd nog in dienst genomen een administratief ambtenaar, een technisch ambtenaar en een bode-conciërge.

Bureel gehouden werd in de woning van de Directeur-Generaal en enkele gehuurde kamers in Heerlen. Op 17 november 1902 werd het hoofdbureel overgebracht naar het van de gemeente Heerlen gehuurde voormalige post- en telegraafgebouw.

Een uitvoerig onderzoek werd ingesteld naar de wijze van ontginning en de daarvoor onder verschillende omstandigheden gebezigde inrichtingen, zowel op de thans in Limburg in exploitatie of in aanleg zijnde particuliere mijnen als in het buitenland. Studiereizen werden daartoe gemaakt naar de kolendistricten van België, kolenbekken in de Franse departementen Nord en Pas de Calais, Westfalen en de Pruisische Staatsmijnen bij Saarbrücken.

Verschillende voorstellen werden gedaan:

- Overgaan tot de grondaankoop voor de mijn.
- Het maken van een Directiekeet en van een keet voor de arbeiders op de mijn B. Het uitvoeren van een proefboring op mijn B.
- De vervaardiging van veldbrandbakstenen voor de te maken werken.
- De levering van de samenstellende delen ener gietijzeren schachtbekleding (cuvelage) voor twee mijnputten.
- Het maken van twee schachten door de jongere deklagen tot in het kolengesteente en,
- Een aansluiting van de mijn aan de ontworpen spoorweg Heerlen-mijn Carl. (Oranje-Nassau II te Schaesberg).

1903:

Eind 1902 werd tot de benodigde aankoop van bouw- en weidegrond overgegaan, waarna de “Nederlandse maatschappij tot het verrichten van mijnbouwkundige werken” te Haarlem enkele proefboringen deed tot op een diepte van 210 meter.

Aangezien al twee particuliere mijnen succes hadden geboekt met de bevriesmethode voor het maken van de schachten werd een contract getekend met de Duitse firma “Eismaschinen- und Internationale Tiefbaugesellschaft von Gebhard und Koenig G.m.b.H.” te Nordhausen.

Met het oog op een zeer aanzienlijke hoeveelheid baksteen, zowel voor de gebouwen en inrichtingen bovengronds als voor de ondergrondse werken benodigd, werd besloten, naar Limburgs gebruik de benodigde stenen in open veldovens te doen vervaardigen, waardoor een belangrijke bezuiniging tegenover aankoop van derden is te verkrijgen.

In de campagne van 1903 werden op deze wijze ruim 3 miljoen veldbrandstenen (brikken) gebrand. Voor de huisvesting der bazen en arbeiders bij dit werk werd een ruime keet met toebehoren beschikbaar gesteld.

Ter voorziening van de behoefte aan water – reeds aanstonds in grote hoeveelheden nodig voor de steenbakkerij en de boring (van de bevriesbuizen) – werden twee ruim gemetselde putten gemaakt, de een voorzien van een pulsometer, met vertikale stoomketel in de nabijheid opgesteld, de andere put voorzien van een zogenaamde Amerikaanse windmotor op stelling, beiden met een vermogen van 10 m³ water per uur, welke het water opvoeren in een tijdelijk reservoir op stelling. Een voorlopig leidingnet voert het water vanaf het reservoir naar de verspreide plaatsen van gebruik.

Behalve de genoemde arbeiderskeet zijn verschillende tijdelijke gebouwen opgesteld, als: Directiekeet, bergloods, privaten, ketelhuis met werkplaatsje voor de pulsometer, enz.

Voorts hadden verschillende werkzaamheden van voorbereidende aard plaats, als: Grondwerken, effening terrein, maken van wegen, verharding en afwatering, grensafpaling, afrasteringen enz.

Ten behoeve van de opslag, de verplaatsing en sortering van de segmenten van de cuvelage (Schachtbekleding) werd nabij de schachten een kraanspoor gelegd met verplaatsbare handwagenkraan. Op het stationemplacement van Schaesberg werd een vaste kraan geplaatst. Door het ontbreken van een spoorwegverbinding van de mijn moest het vervoer van alle benodigden materiaal per kar geschieden, meest vanaf station Schaesberg, waaruit belangrijke moeite en kosten voortvloeiden.

De mijn werd telefonisch verbonden met het hoofdbureau te Heerlen.

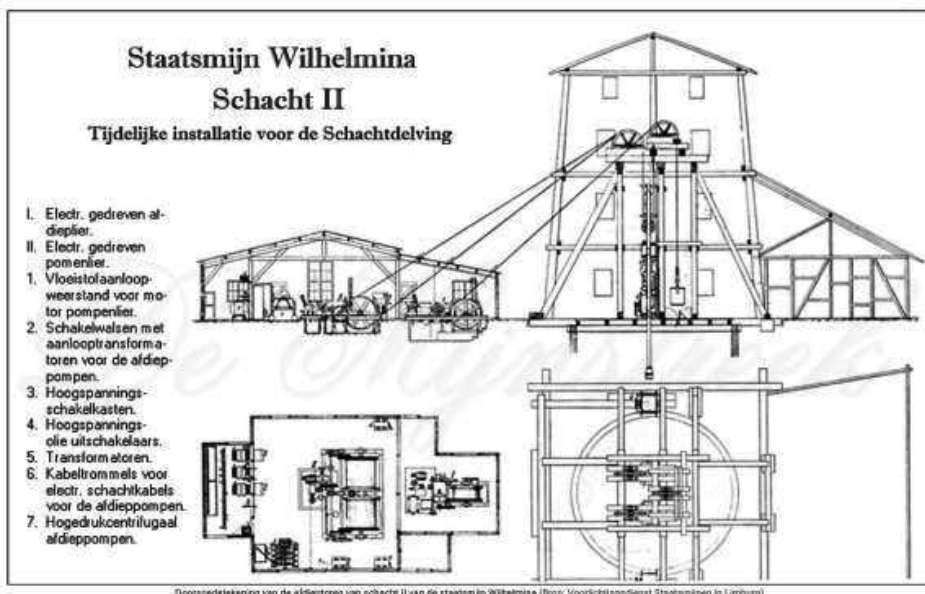
In verband met het inmiddels genomen besluit, om de beweegkracht over nagenoeg het hele mijnbedrijf zoveel mogelijk te centraliseren en daarvoor elektrische beweegkracht te kiezen, werd besloten deze reeds voor de drooghouding van de schachten in toepassing te brengen en daartoe reeds aanstonds over te gaan tot de bouw van de definitieve centrale, voorlopig echter slechts met een deel van de gevorderde machinale installatie.

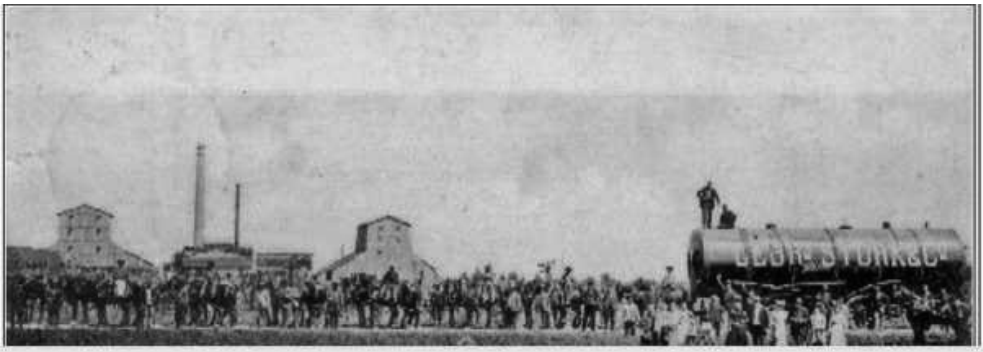
De levering van die installatie, tot een vermogen van 650 pk, alsmede van twee elektrisch gedreven hangende schachtpompen (hogedrukcentrifugaal Sulzer-pompen, elk voor een opvoer van 1 m^3 water per minuut, 225 meter hoog) werd na onderhandse besteding opgedragen aan Siemens-Schuckert Werke te Berlijn, de bijbehorenden stoomketels (3 Lancashire ketels á 120 m^2 V.O) te leveren door de machinefabriek van Gebrs. Stork te Hengelo.

Het maken van een machinegebouw met toebehoren voor de centrale, alsmede van de ketelbemetseling met rookkanalen en schoorsteen, werd mede nog in 1903 aanbesteed, doch kwam eerst na afloop van het winterseizoen in uitvoering.

Schacht 2: Het gebouw links is het schachtgebouw met lieren en grondwaterpompen. In het rechtergebouw bevindt zich de bevroesinstallatie en de locomobiel: dit is een vlampijpketel met stoomketel die de benodigde elektriciteit opwekt voor de bevroesinstallatie, pompen en lieren. De lange schoorsteen voert de verbrandingsgassen van de locomobiel af. Helemaal rechts het kraanspoor met de verplaatsbare handwagenkraan. Dit is de allereerste foto van Staatsmijn Wilhelmina.

Eén van de eerste drie Lancashire stoomketels wordt naar Staatsmijn Wilhelmina getransporteerd in 1903. Aangezien de wegen nog van leem waren, en na een regenbui onbegaanbaar, waren voor deze klus 32 paarden nodig om het transport te verzorgen van station Heerlen naar het ketelhuis van de Staatsmijn Wilhelmina. (Mede door de steile heuvels vanuit Heerlen.)

De ketels werden gefabriceerd door de firma Gebrs. Stork uit Hengelo. De eerste ketel viel van de wagen bij het verlaten van het station in Heerlen. Toch hadden de vervoerders de ketel weer snel op de wagen liggen en kon het transport naar Terwinselen beginnen.

*Links de centrale in aanbouw. Daarnaast de **locomobiel** (schoorsteen) met loods voor de bevroesinstallatie. De bevroesinstallatie is geïnstalleerd om de grond van de te boren schacht te bevrozen zodat de aarde van de schacht kan worden weggehaald.*

Van links naar rechts: de elektrische centrale, de houten watertoren, boortoren schacht 1 en boortoren schacht 2. Ook is al begonnen met het spoorwegemplacement dat verdiept werd aangelegd. Circa 1906.

*Van links naar rechts: Bevriesloods met **locomobiel** (schoorsteen) bij boortoren schacht II. Midden achter in aanbouw het tijdelijke gebouw met elektrisch onderstation.*

Een Locomobiel is een verplaatsbare vlampijpketel op wielen en een daarop geplaatste stoommachine. Aangezien Nederland een vlak land is kon men in vroeger tijden met paarden locomobielen vervoeren van dorp tot dorp om te dorsen. De Locomobiel is een energiebron, gebruikt op plaatsen waar geen elektriciteit was. Voordat de Staatsmijn de eigen electriciteitscentrale had werd de Locomobiel ingezet om de bevroesinstallatie, pompen, lieren en andere apparatuur te voorzien van elektriciteit.

LOCOMOBIEL

DE BEVRIESMETHODE:

De Voorschacht:

Op de plaats waar een schacht moet komen, ziet men het typische gebouw van een boortoren verrijzen. Binnen het gebouw wordt begonnen met het maken van de z.g. voorschacht. Deze is veel ruimer dan de schacht zelf. Bij een schachtdiameter van 6 meter bedraagt de middellijn van de voorschacht 14 meter. De voorschacht wordt gedolven tot aan de grondwaterspiegel. Stevige wanden van gewapend beton rondom de voorschacht bieden bescherming voor de daar werkzame arbeiders. Op de vloer van de voorschacht, rondom de te maken schacht, wordt een laag beton gestort, waarin ruimten worden uitgespaard voor het aanzetten van de bevroesgaten. Daar de bovenste deklagen meestal uit losse klei, zand en grint bestaan, biedt het delven van de voorschacht geen bijzondere moeilijkheden.

Voorschacht

De Bevriezing:

Nadat de voorschacht voltooid en de boorinstallatie opgesteld is, wordt begonnen met het boren van de bevroesgaten. Rondom de in aanleg zijnde schacht wordt een kring van bevroesgaten geboord. Bij een schachtdiameter van 6 meter zet men de bevroesgaten aan in een cirkel met een middellijn van 12 meter en op onderlinge afstanden van circa 1,05 m. zodat in totaal 36 gaten moeten worden geboord.

De voornaamste eis die aan het bevroesgat wordt gesteld is dat het niet of maar zeer weinig mag afwijken van de verticale stand. Is het gat niet recht geboord dan is er een kans dat een, niet bevroren, opening in de latere ijsmuur zit.